

A KRONICH-PALOTA TITKAI

Zombor városának, a valamikori Bács-Bodrog vármegye székhelyének egyik legnevezetesebb épülete a Kronich-palota. 1944 októberében a városban kezdődött magyarellenes atrocitások egyik központja volt. Ilyen vonatkozásban többen is foglalkoztak vele: Herceg János, F. Cirkl Zsuzsa és dr. Tatár Mária Magdolna írtak róla. Az előző két szerző írásait idézem e könyvben, a harmadik pedig kimondottan ebbe a könyvbe szánta írását. Kovács M. Veronika az e kötetbe szánt nyilatkozatában emlegeti, Cirkl Rudolf pedig festményen örökítette meg, amelyet illusztrációként szintén felhasználok.¹

Herceg János levele

Herceg a maga korában a város történetének és jelenének egyik legjobb ismerője volt. Ő nyilatkozott elsőként arról, hogy negyvennégyben és negyvenötben – majd később még sok éven át – mi zajlott a Kronichban.

„Volt egy éjszaka (...), amikor átfésülték Zombort, és akkor sok embert elvittek. Sok ártatlant. Pofára ment. Ez a helyzet eltartott február végéig, március elejéig.

Egy februári napon találkoztam a Só utcában Plank Ferenc sziváci plébánossal. A karja felkötve. Régi jó ismerősöm. Szenteleky emlékére ő szokta mondani a misét, és utána meg szokott bennünket hívni ebédre. Ott szokott lenni a zsidó Radó Imre², Kristály

¹ A jobb sorsra érdemes Kronich-palotát 1906-ban építtette dr. Kronich István (Stevan Kronič) helybeli ügyvéd és földbirtokos. A város egyik legszebb, eklektikus stílusban készült építményeként tartják számon. Örökösei 1938-ban eladták, a második világháború után pedig állami tulajdonba került.

² „Pécel, 1885 – Auschwitz, 1944. (...) vállalva a kisebbségi sorsot, egyik bábája volt a jugoszláviai magyar irodalom születésének.” – Írja róla Kalapis az Életrajzi kalauz III-ban. Egész irodalmi munkássága és élete bizonyosságul szolgál, hogy hithű zsidó és elkötelezett magyar volt.

A hírhedt Kronich-palota Zomborban. Sok száz, vagy talán sok ezer áldozattal együtt itt tűnt el Plank Ferenc sziváci plébános.

A Kronich palota – Cirkl Rudolf festménye

István³ szokott ministrálni, ott volt Sziráki Imre⁴ – ő énekelte a Boldogasszony anyánkat a misén –, ott volt a kommunista Laták István⁵. (...)

– Hova, hova? Kérdeztem a plébános urat a Só utcában. (...)

– A Krónicsba, jelentkezni. A bátyámnál vészeltem át ezt az időt Batinán⁶.

Soha többé nem láttuk.⁷

F. Cirkl Zsuzsa: „A KRONICH-PALOTA FEKETE ÁRNYA – Az épület a zombori vérengzések szimbóluma”

Tanulmányában Cirkl részleteket idéz Juhász László: Barangolás a magyar múltban – Ez volt a 20. század című antológiájából.⁹

„Zomborban, bár a magyar kémelhárítók Patarcsics szerb vezetőnél megtalálták a »fekete listát«, a kivégzésre szánt helyi magyarok névsorát, és a figyelmeztetett személyek nagy része elmenekült, mégis 5650 ártatlan magyart végeztek ki¹⁰ ebben a városban (...). Az orosz és partizáncsapatok 1944. október 20-án vonultak be Zomborba, és azonnal megkezdték a megtorlást. Az áldozatok egyik gyűjtőhelye a Kronich-palota volt. Onnan vitték éjszakánként tehergépkocsikon az összekötözött foglyokat a lóversenyterre, ott lelőtték és tömegsírba földelték őket. Gyakran élve temették el az áldozatokat. Ezen a helyen 2500 magyart öltek meg. A gyalogsági laktanyában¹¹ mintegy 200 embert végeztek ki. A megkínzottakat gyakran izzó parázson futtatták mezítláb.(...)”

Zombor, 1920 előtt, Bezdani úti honvédlaktanya

F. Cirkl Zs. kutatásai szerint Zomborban a több ezer emberáldozatot követelő tömegmészárlásnak jelképévé vált a Kronich-palota. Akit ebbe az épületbe egyszer bevitték, az aligha élte túl.

„(...) Ilyen szerencsés embert a városban csak egyet sikerült szóra bírni, de ő is igen szűkszavúan és azzal a kikötéssel szólalt meg, hogy csak nevének kezdőbetűit használhatom: F. S. Őt két fivérével együtt már október 20-án figyelmeztette valaki, hogy rejtőzzenek el, mert nevük szerepel a halállistán (...), ám egyetlen nappal az orosz hadsereg távozását követően jöttek érte, és a Kronich-palotába kísérték, ahol akkor már mindenféle összevert emberek heverték. F. S. ezt nyilatkozta: »Az épületben 1941-től 1944-ig a járásbíróóság működött. Pincéje kis helyiségekre volt elválasztva. A pincét használták a foglyok kihallgatására, kínzására és a halálra ítélték elkülönítésére (...)« Elmondása szerint a foglyok között sok volt az idegen, akiket máshonnan tereltek ide: Bajmokról, Szivácról, Verbászról is hoztak ide magyarokat, majd közölte: »Volt, akit égő parázson táncoltattak, másnak a szemét vájták ki vagy a körmeit tépték le kezéről-lábáról. A legkegyetlenebb kínszt a város egyik legnagyobb jötevőjén, a ma is mezőgazdasági szakközépiskolának használt tanintézet alapítóján, a szerbek által Číronak becézett *Falcione Sándoron* hajtották végre. Őt elevenen megnyúzták. A szó szoros értelmében, a koponyájától a végtagok végéig, lefejtették róla a bőrt (...)«.¹²

A foglyok egy csoportját az éjszakai órákban kötözték össze, és kivezették őket az épületből. Egyikük sem tért vissza. Egy ilyen alkalommal sikerült F. S.-nek megszöknie.

A Kronich-palota tőzsomszédságában lakó *Horváth Károly* és a túldoldalon lakó *L. K.* közölték, hogy heteken keresztül egész éjszaka elviselhetetlen sikoltozás hallatszott az épület pincéjéből, éjszaka pedig jól kivehetően látszottak az árnyak, amikor terelték ki a foglyokat.

³ Szombathely, 1890 – Nagyikinda (?) 1944. A magyar Tanácsköztársaság politikusaként menekült az SHS államba, mintegy két évtizeden át a bányai Padén tanítószkodott, ott vált irodalmi életünk egyik kiemelkedő alkotójává. A partizánok hurcolták el. Bori Imre akadémikus és Herceg János író sokszor emlegetik.

⁴ Kishegyes, 1899 – Kalocsa, 1973. Foglalkozása ugyan kántortanító – hosszú ideig szolgált ilyen minőségben Óbecsén –, hírnevét azonban írásaival szerezte. A két háború közötti vajdasági magyar irodalom és publicisztika legnépszerűbb szerzője.

⁵ Ada, 1910 – Újvidék, 1970. Elkötelezett baloldali költő, író, újságíró. Ennek ellenére a titói Jugoszláviában is mellőzték. Egyetlen nagy elismerésként a háború után ő lett a Szabadkai Népszínház első igazgatója.

⁶ Batina – Kiskőszeg

⁷ In: Matuska Márton: A megtorlás napjai. 43–44. o.

⁸ In: Rémuralom a Délvidéken, Atlantis Kiadó, Újvidék, 2004. 161–166. o.

⁹ Antológia Kiadó, Budapest, 1992. A szerző 33 évig a Szabad Európa Rádió szerkesztője volt.

¹⁰ Valójában nem tudjuk, hány ember esett áldozatul Zomborban, még kevésbé, hogy melyik népcsoporthoz hányan tartoztak, a Hercegtől idézett rész azonban bizonyítja, hogy nem csupán zomboriakkal végeztek. A Cirkl által Juhásztól idézett adatok föltehetőleg Cseres Tibortól származnak, aki minden valószínűség szerint Szócs Márton és Kovács József: Halottak hallgatása című forrásból maritett. Sajnos, az azóta eltelt bő két évtized alatt ennél megbízhatóbb adatokra nem sikerült bukkannunk.

¹¹ A mai Venac Radomira Putnika és a 12. Vajdasági rohambrigád utcák kereszteződésében álló saroképület. A múlt század nyolcvanas éveiben még mezőgazdasági irodák voltak benne.

¹² Eléggé világos, hogy a sok szerző és nyilatkozó esetenként egymást idézgetik.

(...) „Évtizedek után sem merte senki szóba hozni, hogy 1944 októberétől újévig szinte minden este sortűzek hallatszottak a Sztapári út végén mindkét oldalon és a Renuskának nevezett temető mögötti árkoknál. Pedig mindenki tudta, hogy mi történik. Ezekon a helyeken lőtték halomra a Krónich-palota foglyait, legtöbbször épp csak egy vékony földréteget vonva följük. A Renuskánál meggyilkoltakat kocsira dobálták, és átvitték a Sztapári útra, ott földelték el valamennyi áldozatot. Azon a helyen a hetvenes évek elején nagy építkezés vette kezdetét. A Sztapári út jobb oldalán lakótelep épült, bal oldalt a központi autóbusz-állomás. Amikor hozzáláttak az alapok kiásásához, mindenféle emberi csontok kerültek a felszínre. Az építkezés köré deszkakerítést emeltek. Egy tanú elmesélte, hogy néhol kivehetően látszott, hogy több rétegben, egymásra lettek beásva a szerencsétlenek, és a csontok mellett hurokba font drótok heverték mindenütt, amiről arra következtethettünk, hogy összedrótozva vitték őket a kivégzés helyszínére. (...)

Az elfeledett áldozatok közé kell sorolnunk – folytatja Cirkl – azokat a zömmel hadirokkantakat ápoló fiatal lányokat, akik néhány nappal a partizánok bevonulása után haltak meg a legszörnyűbb kínok között. A németek által itthagytott gyógyszereket rajtuk próbálták ki. E kísérlet áldozatai lettek a fiatal nők, akiknek napokig tartott rettenetes haláluk.

Annyit az elhamarkodott és meggondolatlan vádaskodás leghalványabb gyanújától is mentesülve kijelenthetünk: *a zombori magyar családok között egyetlen olyan sem akad, amelyiket valamilyen bántalmazás ne ért volna 1944. október 21-ét követően.* (...)

Megdöbbenő, hogy sem a világ, sem a magyarság anyaországa, sem pedig a titói Jugoszlávia semmit nem tett annak érdekében, hogy legalább némely bűnösök meglakoljanak kegyetlen gáztettükért, s elkerülhetetlenül párhuzamot kell vonnunk az újvidéki „hideg napok” alatt elkövetetteknek a következményei és a bennünket ért rémtettek között. Tudjuk, hogy a magyar állam kiszolgáltatta a bűnösöket. Tényleg azt gondolhatta bárki, hogy ennyi ezer magyar ember halálára majd fátyol borul, és a feledés sötétjébe merülnek a történetek?

S végezetül, de nem utolsósorban, mind-egyikünkben felmerül a kérdés: Tényleg el

Zombor – vasúthoz vezető út

akarják velünk hitetni azt, hogy a helybeli szerbek semmit sem tudtak az egészlől?”

Tatár Mária Magdolna¹³ kutatásai – amelyeknek eredményét a következő részben közöljük – alapjaiban meg-egyeznek F. Cirkl Zsuzsa kutatási eredményeivel, okkal feltételezhető tehát, hogy az általuk közöltek valóságok. Amint majd látni fogjuk, rögtön október 21-e után, amikor Zombor harc nélkül a partizánok kezére jutott, Nyugat-Bácskában a politikai üldözés központjává lett a város. Két börtönt és egy lágert rendeztek be a városban.

A Kronich-palota az OZNA központi börtöne lett, a megyeháza pedig a katonai igazgatásé.

Kovács Mária Veronika tiszteletes nővér:

„Abban az időben Zomborban fiatal apácaként hallottam különféle szóbeszédeket. Voltak asszonyok, akik azokon a véres napokon ott takarítottak valamelyik börtönben, és később meg mertek szólalni – igaz, ritkán – arról, hogy mennyi férfit kínoztak ott, egyeseket halálra. Magát a kínzást sohasem látták, mert az éjjel folyt, amikor mások nem tartózkodtak a palotában. Csak arról tudták, mi történhetett éjjelente, hogy napközben állandóan a véres padlózatot, székeket kellett mosni, véres rongyokat dobálni tüzre.

Laktak Zomborban gombosi családok. Néhány évvel később egy alkalommal személyesen mondta el a faluban, úgy emlékszem, Suhajda Maris néni zombori lakos, hogy 1945. január 5-e körül a városban járva a városháza környékén egy szekeret látott, rajta dróttal összekötözött emberekkel. Szőrzetük megnőtt, szakálluk, bajuszuk egybefonódott, zsírosan, piszkosan ragadt össze. Lábukon klumpa¹⁴ volt. A szekéren felismerte Komáromi Pista bácsit, aki felemelte összedrótzott kezét, és külön-külön minden ujjával mutogatott egytől ötig – egyenként. Nem lehet tudni, mit akart üzeni. Akkoriban rendszeresen vitték kihallgatásra a városházára a Kronich-palota foglyait.

1956-ban egy magát meg nem nevező szemtanú és áldozat hazajött Németországból. [Veronika nővér nem emlékszik, ki volt az az ember, személyesen nem ismerte.] Elment Gombosra, mert annak idején a gombosi férfiakkal volt egy cellába zárva a Kronichban. Elment, hogy elmesélje a történeteket. Az áldozatok rokonai, családtagjai közül sokan

A zombori megyeháza napjainkban

¹³ Dr. Tatár Mária Magdolna Oszlóban élő magyar-mongol történelemszakos kutató, de behatóan foglalkozik a délvídeden lezajlott atrocitásokkal is, elsősorban a haláltáborokba zárt németek sorsa képezi kutatása tárgyát, de a magyar ügyek sem kerülnek el figyelmét. Kérésünkre írta meg német tanúktól szerzett értesüléseinek a magyarokra vonatkozó részeit

¹⁴ Klumpa, klumpa – Fából készült lábbeli.

meghallgatták a történet előadójának hihetetlen esetét. Elmondta, hogy ő is a Kronich-palota pincéjében volt bezárva 1944–45 telén. Össze kellett tapadniuk, hogy testükkel melegítsék egymást, hisz alig volt rajtuk ruhaféle, az is csupa rongy, teli bolhával, tetűvel. Egyeseknek felöltője sem volt, csak pizsama, hálóing, úgy, ahogy összeszedték őket. A tanú emlékezett, hogy a cellában voltak vele gombosiak is, mivel azonban ő maga nem odavalósi, senkit nem ismert név szerint. Naponta egyszer kaptak enni valamilyen moslékot. A padló csak szalmával volt beterítve, amelyen napközben tartózkodtak, éjjel pedig aludtak. »Oda végeztük szükségletünket is, és, mint az állatok, mindig betakartunk, hogy a bűz elviselhetőbb legyen, és a fertőzést is valahogy megfékezzük. A pár hónapig tartó rabság elviselhetetlenné vált. Sokan azért imádkoztak közülünk, hogy érje már őket egy golyó, hogy szabaduljanak a kínoktól. Soha nem tudtuk esténként, kit visznek majd el a különszobába kihallgatásra vagy a vesztőhelyre. Akit kivittek közülünk, általában véresre kínozva tért vissza, ha egyáltalán visszatért. Elvesztettük minden emberi méltóságunkat. Az éj leple alatt 50–100 embert vittek el tehergépkocsikon. Azok soha többé nem jöttek vissza. Már sejtettük, hogy haláluk által megszabadultak. Egy napon a mi cellánk is sorra jött. Pontosan emlékszem, január 22-e volt. Tudom, mert megmenekültem. Csukott tehergépkocsiba zártak bennünket, és kihajtottak a Rókus Temetőbe. Ott goromba parancsszóra meztelenre kellett vetkőznünk és megásni a sírgödürünket. Végre megkönnyebbülhettünk, hogy ennyi kínzás, megalázás után halálunkban megnyugszunk. Felsorakoztattak bennünket, és a következő parancsszóra golyózápor zúdult ránk, örületes robajjal. A gödröt a sírok mögött egy bozotos területen ásatták ki velünk. Engem is több találat ért, de Isten segítségével nem voltak halálosak. Nem dobtak rám elég földet, így a felszínen maradtam. Mikor magamhoz tértem, csodálkozva vettem észre, hogy élek, és láttam a véres földet, a holttestek földből kimeredő végtagjait. Elborzadva, két kézzel túrtam le magamról a földet. Senki élő sem volt már a közelben. Véresen, sebzetten vonszoltam el magam az első házig. Az ott élők rémülten beengedtek. Mondták, hogy már kibírhatatlan minden éjjel ez a durrogás, de nem mernek odamenni, félnek, s valójában nem is tudják, mi zajlik ott. Annyit bizonyosan tudok, hogy a gombosiakkal együtt tereltek ki bennünket a vesztőhelyre. A befogadóim jó emberek

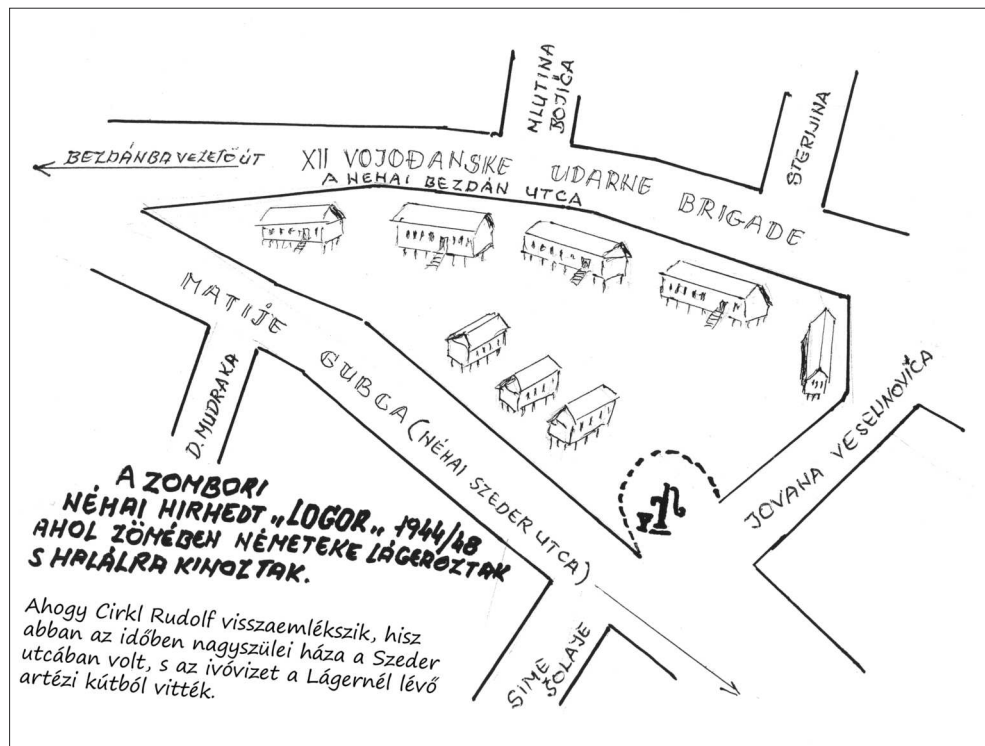
Német láger

voltak, ápoltak, míg föl nem épültem, azután elbujdostam innen örökre.» – fejezte be Mária Veronika a történetet.

Minden elbeszélő arra utal, hogy a szekér, amely elindult a gombosi férfiakkal, Miletity, Sztapár irányába ment. Feltételezik a gombosiak azt is, hogy már menet közben lelőttek egyeseket, mert a közlések szerint a szekér után vércseppeket lehetett látni az úton. Lehet, hogy nem is jutottak el Zomborig, csak Sztapárig vagy addig sem, de ezt nem tudjuk bizonyítani.

Hosszú évtizedekig abban a mélységes hitben éltem, hogy szeretteim is a Kronich-palotában szenvedtek, és Zomborban haltak mártírhalált. A tudat, hogy talán három hónapig is kínozták őket, egészen a halálukig – mivel két tanú is állítja, hogy ott látta őket –, számomra a Kronich-palota egy folyamatosan visszatérő rémálom maradt. A szörnyű gondolattól sohasem tudtam szabadulni. Vajon a gombosiak közül hurcoltak-e valakit a Kronich-palotába? Egyáltalán kiket tartottak ott fogva? Ki volt az a több ezer ember? Csak magyarok és németek, vagy mások is? Egy biztos: a hírek nem ok nélkül terjedtek. De a mai napig bizonytalan, hogy a gombosi foglyokat hova vitték, hol, hogyan és mikor végeztek velük.

Édesanyám kérelmére 1953 júniusában a Hódsági Járásbíróság édesapámat, Maros Jánost holttá nyilvánította. Halála napjául a bíróság 1944. december 31-ét jelöli meg, az alábbi

Cirkl Rudolf rajza

Zombori buszpályaudvar

indoklással: »A gombosi vasútállomásról mint közlekedési hivatalnokot a Vörös Hadsereg elhurcolta, s azóta nem jelentkezett..«¹⁵ A faluban köztudott volt, hogy a környékbeli falvakból (Apatinból, Kerényből, Körtésről stb.) hurcoltak el helybelieket Oroszországba, így a Gombosról eltűntek hozzátartozóinak abbéli reménye, hogy övéiket is oda vitték, nem volt teljesen alaptalan. Édesanyám még 9 év után is várta vissza férjét, remélve, hogy orosz fogságban van.

Középiskolásként már Zomborban éltem. A Bezdáni úton ott volt az úgynevezett Kiserdő – csak a lágernek nevezték –, ahová semmit sem építettek. Az emberek még emlékeznek, hogy a háború végén ott barakkok álltak. Mire én felnöttem, már ledöntötték őket, s helyükbe ültették a fákat. Mindig furcsállottam, hogy lehet erdőt telepíteni ilyen aránylag kis területre. A magyarázatot csak most találtam meg rá. Ha még mindig nem építettek oda semmit, akkor a sok lemészárolt csontjait ott kell keresni.

¹⁵ A bírósági végzés ügyszáma: 578/1952-13